

П. О. СЕЛІГЕЙ

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: Selihey@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9433-0972>

АНГЛІЙСЬКА МОВА ТА ЇЇ МАЙБУТНЄ: ТРИ СЦЕНАРІЇ

У наш час англійська мова претендує на статус не просто міжнародної, а й першої на Землі світової мови. Ключову роль у її поширенні відіграє не так легкість для вивчення, як політичне, економічне, науково-технічне та культурне лідерство англо-мовних країн. Натепер носіїв англійської як другої мови втричі більше, ніж тих, для кого вона рідна. Практично всі мовні рейтинги за різними параметрами віддають їй безперечну першість.

Попри це мало хто замислюється над майбутнім англійської мови. Одні прогнозують, що в перспективі вона назавжди закріпиться як головна чи навіть єдина світова мова (Д. Крістал). Інші розглядають її домінування як явище тимчасове: з другої половини ХХІ ст. за статус міжнародної у своїх регіонах з нею на рівних конкуруватимуть такі мови, як китайська, гінді / урду, іспанська, арабська (Д. Греддол). Заледве можна бути впевненим, що в майбутньому нинішній статус англійської мови ніяк не зміниться, адже раніше всі міжнародні мови рано чи пізно здавали свої позиції.

У статті за допомогою методу сценаріїв спрогнозовано довготермінові перспективи англійської мови. Запропоновано три варіанти дальшого її розвитку з різними результатами. Сценарій 1: англійська мова стрімко поширюється в усіх країнах, практично в усіх суспільно значущих сферах, стає єдиною світовою й утримує цей статус необмежено тривалий час. Сценарій 2: унаслідок поширення на всіх континентах англійська зазнає субстратних впливів місцевих мов, виникають нові її варіанти, що згодом призводить до її фрагментації з наступною дивергенцією. Сценарій 3: англійська збереже цілісність, але втратить провідну роль у міжнародному спілкуванні на користь інших мов. Оцінено ймовірність кожного з наведених сценаріїв.

Ключові слова: англійська мова, міжнародні мови, соціолінгвістика, мовне прогнозування, метод сценаріїв, міжмовна конкуренція.

Якщо в минулі епохи міжнародні мови поширювалися тільки в окремих регіонах світу, то в наш час англійська претендує на роль першої в історії всесвітньої мови. Сьогодні вона впевнено завойовує все нові й нові обшари як найпопулярніша іноземна мова. Найзапекліші антиглобалісти з різних країн — і ті найчастіше спілкуються між собою англійською. Практично всі мовні рейтинги за різними параметрами віддають їй безсумнівну першість. Статус мови-лідерки відбився навіть у термінологічному протиставленні *English language — non-English languages*¹.

¹ Пор. назви наукових статей: «Estimation of English and non-English language use on the WWW», «Non-English languages enrich scientific knowledge», «Sentiment

Побуває думка, що успішному поширенню англійської мови сприяє відносна простота граматики (аналітичний лад, відсутність відмінкових флексій, категорії роду), стислість слів, багатий і гнучкий лексикон, сталий порядок слів у реченні. Проте ця легкість відчутна переважно на початковому етапі опанування мови. Каміні спотикання з'являються на просунутому рівні: необмежена багатозначність слів, численні омоніми, фразові дієслова, специфічні ідіоми. Артикуляція міжзубних щілинних, довгих і коротких голосних утруднює усне мовлення. Омофони заважають чітко розуміти мову на слух. Не надто послідовний і англійський правопис, що в багатьох своїх рисах відображає вимову часів Дж. Чосера (XIV ст.). Зрештою, про легкість англійської говорять переважно європейці, зокрема носії германських мов, тоді як носії неіндоевропейських мов Азії та Африки навряд чи розділяють цю думку. Отже, зовсім не легкість відіграє ключову роль у просуванні англійської мови.

Початок її переможної ходи сягає корінням часів Британської імперії. Завдяки військовій та культурній перевазі англійські колонізатори нав'язували свою мову тубільцям у різних куточках Землі². У результаті тепер нею розмовляють у Північній Америці, Африці, Азії, Австралії. Навіть після деколонізації мову зберегли як державну (офіційну) з огляду на її престижність, нейтральний статус, посередницькі функції. З другої половини XX ст. її становище зміцнилося через світове лідерство США. Завдяки політичній вазі та економічній потужності цієї наддержави англійська мова незмінно перебуває на передньому краї науки, техніки, культури, дипломатії, ділового й фінансового життя, міжнародної торгівлі. Сьогодні вона пускає коріння навіть у тих країнах, які взагалі не мали політичних зв'язків ні з Великою Британією, ні зі США.

Істотну роль у поширенні англійської мови відіграють поп-культура (особливо музика, кіно), засоби масової комунікації, IT-технології, вища освіта, реклама, туризм. Усі найбільші інформаційні потоки, усе нове й передове приходять до нас саме цією мовою. Вона — безцінне джерело сучасних знань і культурної спадщини людства. У багатьох куточках світу англійська символізує владу, заможність, престиж, кращі можливості, шанси на успіх. Нерідко до неї вдаються, щоб справити враження: засвідчити свою сучасність, «просунутість», поінформованість, елітарність. Її охоче вживає значна частина молоді.

Раніше англійську мову вивчали переважно для того, щоб спілкуватися з питомими її носіями, тепер — також і для взаємодії з носіями інших мов. Більшість розмов англійською ведеться нині поміж людьми, для яких вона нерідна. Це їхня перша або друга іноземна мова, потрібна для виконання професійних обов'язків. Ясна річ, далеко не всі такі носії опанували її до-

lexicons and non-English languages: A survey». Схоже протиставлення побутувало свого часу в радянській ідеології: *марксистська філософія — немарксистська філософія*.

² Один з персонажів сучасного англійського прозаїка П. Мейла радить, як треба спілкуватися з аборигенами: «Ніколи навіть не намагайся <...> розмовляти їхньою тарабарською говіркою. Уперто говори англійською, і вони врешті зрозуміють тебе. Якщо не зрозуміють — кричи. Цей прийом кілька століть успішно працював у всіх куточках Британської імперії, тож не було підстав відмовлятися від нього тепер» [Maule]. Звісно, до такого нехитрого «прийому» вдавалися майже всі колонізатори, не тільки британські.

сконало. Типовим є неповне знання, «напівзнання», володіння обмеженим запасом слів і граматичних засобів, хоч і цього буває достатньо, щоб порозумітися в конкретних ситуаціях.

Через це важко сказати достеменно, скільки знавців англійської у світі. Британська рада наводить цифру 1,75 млрд — це ті, хто володіє мовою на прийнятному рівні (useful level) [The English effect... : 5]. Дещо нижчі (і, мабуть, реалістичніші) цифри подає «Етнолог»: в останньому виданні (2022) указано кількість 1,452 млрд, з них 372,9 млн носіїв як першої і 1,08 млрд — як другої [Ethnologue...]. Якщо виходити з даних Британської ради, англійською володіє кожен п'ятий житель Землі (22,21 % населення), якщо з даних «Етнолога» — кожен шостий (18,38 %). Хай там як, уперше в історії число носіїв мови як другої утричі перевищує число її носіїв як першої.

Натепер англійська має офіційний статус у 55 країнах і на 27 несуверенних територіях. Рейтинг країн за рівнем володіння нею [EF English Proficiency...] засвідчує, що в Європі найбільше її носіїв як другої — у германськомовних країнах (Швеція, Данія, Норвегія, Нідерланди, Німеччина, Австрія), а також у Фінляндії. У романсько- та слов'янськомовних країнах англійську знають загалом гірше: тут охочіше спілкуються з іноземцями рідними або іншими міжнародними мовами. На Азійському та Африканському континентах міцні позиції англійська посідає в Індії, Пакистані, Філіппінах, Сингапурі, Малайзії, Нігерії, Кенії, Танзанії, Судані, Південно-Африканській Республіці. Найгірше нею володіють у країнах Близького Сходу: Ірак, Саудівська Аравія, Сирія, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати.

Як твердять глобалісти, чим краще люди знають англійську мову, тим швидше зростає економіка їхніх країн. У такі країни охочіше інвестують кошти транснаціональні корпорації, а це стимулює розвиток внутрішнього ринку. Володіння англійською дає змогу зав'язувати ширші контакти із зарубіжними партнерами, залучати до співпраці більше іноземних фахівців. Поліпшуються можливості експортувати товари та послуги на світові ринки, а це нарощує конкурентоспроможність національних економік. Знання англійської відкриває доступ до професійної літератури, міжнародних баз даних, дозволяє оперативнo відстежувати тенденції та новації у своїй галузі, що в кінцевому підсумку підвищує продуктивність праці. Тим-то англomовність сприймається як конкурентна перевага й часто є стандартною вимогою до претендента на престижну, високооплачувану посаду.

З огляду на це чимало батьків вірять, що англійська мова дасть їхнім дітям путівку в щасливе майбуття³. У середніх школах різних країн вона обов'язковий предмет навчання. Іноді це єдина іноземна мова, а якщо не єдина, їй виділяють більше годин, ніж іншим мовам. Водночас триває глобалізація вищої освіти. Ставши мовою навчання, англійська відчиняє двері університетів для іноземних студентів, аспірантів, викладачів. З одного боку, багатонаціональне середовище стає джерелом цінного досвіду, краще розвиває комунікативні навички, з іншого — необмежена англізація вищої освіти

³ При цьому нерідко відбувається підміна пріоритетів, оскільки успішна кар'єра все ж більше залежить від здібностей, талантів, працелюбства, організованості, цілеспрямованості, наполегливості, уміння долати перешкоди й тримати удар. Звичайно, знання іноземної мови — річ корисна й необхідна, але мало що дасть, якщо людина більше нічого не знає і не вмє. Навіть у мовознавстві просто знати мови — мало. Потрібен іще творчий підхід: уміння аналізувати, ставити проблеми, породжувати ідеї, розбудовувати нові теорії тощо.

маргіналізує національні мови в цій сфері. Попри те що уряди різних країн, приватні особи вкладають у навчання англійської мови величезні кошти, результати вкрай неоднорідні — це, власне, засвідчує цитований вище рейтинг.

Англійська мова, застерігають антиглобалісти, фактично породжує нову форму майнової нерівності. Якщо в минулому бідність була пов'язана з місцем проживання, етнічною належністю, статтю, класом, то нині вона може впливати й з незнання англійської мови. У багатьох країнах, причому не лише слаборозвинених, володіння англійською ділить людей на тих, хто має доступ до багатства, інформації, знань, якісної освіти, і тих, хто не має. Виник навіть термін *English divide* — розлам за англійською мовою. Погане її знання може стати причиною відмови в працевлаштуванні (no English, no job) або, наприклад, відхилення наукової статті. Для одних вона відчиняє двері, для інших — зачиняє.

Варто згадати й про те, що англійська мова — безперечна рекордсменка за кількістю присвячених їй лінгвістичних праць. Стосуються вони широкого кола аспектів, проте один з них досі лишається майже не дослідженим. Ідеться про майбутнє англійської мови. Серед небагатьох дослідників, котрі спеціально замислюються над цим питанням, — британські мовознавці Д. Крістал і Д. Греддол.

Перший з них передбачає, що в майбутньому англійська мова остаточно закріпиться як головна, ба навіть єдина світова мова. Після появи певної критичної маси носіїв англійської як другої розпочнеться її стихійне, неконтрольоване поширення всією земною кулею. Причому на її розвиток і нормування впливатимуть уже не ті, для кого вона рідна, а ті, для кого друга (вивчена). Через 500 років, проголошує Д. Крістал, кожен новонароджений долучатиметься до англійської мало не з пелюшок. Звідси висновок, що поява всесвітньої мови — унікальне явище, підготовлене всією еволюцією людства, і що англійська стане цією мовою назавжди [Crystal : 190–191].

Д. Греддолові майбутнє англійської мови бачилося не таким однозначним. Її світове домінування він розглядав як явище тимчасове. Безперечно, упродовж ХХІ ст. кількість носіїв англійської як другої зростатиме. Та водночас швидко зростатиме й демографічна потужність інших мов — китайської (путунхуа), гінді / урду, іспанської, арабської. У результаті на середину століття англійська за кількістю носіїв як рідної може потрапити лише на п'яте місце (після арабської). Головне ж те, що у своїх регіонах згадані мови на рівних конкуруватимуть з англійською за статус міжнародної [Graddol 2000 : 8, 49, 59; Graddol 2006 : 61–63]. Новаторство Д. Греддола полягає в тому, що у своїх прогнозах він широко спирався на позамовні дані. Майбутнє мов учений моделював як наслідок спільної дії демографічних, економічних, технологічних та соціальних чинників, таких, наприклад, як розвиток підряду (аутсорсингу) в бізнесі, повселюдний доступ до інтернету, зростання середнього класу, посилення впливу ЗМІ тощо.

Як відомо, мова еволюціонує відповідно до закономірностей, що мають не обов'язковий (як закони), а факультативний характер. Іноді буває складно передбачити не лише ймовірність певної зміни, а й з'ясувати, чи можлива ця зміна взагалі. Через це обидва вчені закликають не скидати з рахунку роль випадковості. Д. Греддол звертає увагу на те, що тривкі стани складних систем (до яких, безперечно, належить і мова) здатні зненацька перетворюватися на нетривкі: «Зовні стійка тенденція до використання англійської мови по всьому світові в майбутньому може увратися під впливом якоїсь напро-

чуд незначної події» [Graddol 2000 : 21]. Схожим чином міркує й Д. Крістал, який твердить, що рівновага між необхідністю порозумітися зі світом і зберегти рідну мову досить хитка: «Її можуть легко зруйнувати соціальні чинники, як-от розворот в імміграційній політиці, створення політичних альянсів, нова політика уряду в демографічній сфері» [Crystal: 190].

У прогностичних дослідженнях часто використовують метод екстраполяції — умоглядне подовження на майбутнє певних тенденцій, перебіг яких у минулому та сучасному добре відомий. Метод ґрунтується на індуктивному припущенні про те, що в межах прогнозованого періоду об'єкт розвиватиметься послідовно, закономірно, односкеровано. Якщо ми спостерігаємо певний процес (зростання або спад, розквіт або занепад, розширення або звуження, збільшення або зменшення, прискорення або сповільнення), то є підстави гадати, що при збереженні тих самих причин або передумов цей процес інерційно триватиме й далі. Можливість застосування екстраполяції до розвитку мови впливає, наприклад, з такої тези Е. Сепіра: «Мовний рух має свій напрям. <...> У загальних рисах цей напрям може бути виведений з історії мови» [Sapir : 166].

Екстраполяція — метод досить точний, але застосовний головню до найближчих періодів. З просуванням у віддалене майбутнє, яке рідко буває незмінним продовженням теперішнього, точність екстраполяції далі спадає. До того ж екстраполяція не враховує появи нових чинників, які можуть радикально змінити перебіг процесу. Намагання уявити мову майбутнього на підставі сучасних тенденцій Л. А. Булаховський уважав легкодумним, адже воно виходить із суто «внутрішніх чинників мовного процесу, з іманентних притаманних йому зсувів і зовсім не враховує такого фактора мовної еволюції, як різноманітні процеси схрещення, іншомовні впливи, що раз у раз міняють, іноді кардинально, обличчя певних мов» [Булаховський : I 228].

Те саме можна сказати й про зовнішні чинники. Скажімо, нині у світі триває масовий занепад «малих» мов, невідворотне, здавалося б, згортання мовного розмаїття. Метод екстраполяції наводить на думку: у майбутньому цей процес не тільки не припиниться, а ще й прискориться. Проте, якщо з часом виникнуть досконалі багатомовні технології машинного перекладу (писемного й усного), вони цілком зможуть перебрати на себе функції міжнародної мови. У результаті носії «малих» мов уже не конче муситимуть переходити на чужі, більш поширені мови, натомість спілкуватимуться рідними мовами, а отже, мовне розмаїття світу матиме шанс на порятунок.

Слабкі місця екстраполяції дає змогу подолати інший метод прогнозування — сценарії майбутнього. На відміну від екстраполяції, він пропонує не один, а кілька варіантів розгортання подій. При цьому враховуються взаємодія різних чинників, усякі непередбачувані, імовірні науково-технічні прориви, потенційні розвилени та фазові переходи — усе те, що здатне змінити перебіг майбутнього. Кожний сценарій описує вірогідну причинно-наслідкову послідовність, що від нинішнього стану речей приводить до певних наслідків. Сценарії показують, чи є шанси уникнути небажаного й досягти бажаного результату. Метод досить поширений. Розроблені прогностичними сценарії нерідко оприлюднюються у ЗМІ (сценарії перебігу коронавірусної хвороби, відновлення світової економіки після пандемії, кінця російської збройної агресії проти України тощо).

Сценарії наочні, зручні для сприйняття та аналізу. Застосування цього методу дає простір для польоту уяви, привчає мислити багатоваріантно (ди-

вергентно), готує до ситуацій, коли все пішло не так, як очікувалося. Разом з тим метод не застрахований від певного суб'єктивізму: футурологові не завжди легко провести межу між теоретично ймовірним та практично можливим, між утопією та дійсністю. Крім того, чим докладніший сценарій, тим менше шансів на його справдження.

Спробуємо проаналізувати довготермінову перспективу англійської мови за допомогою методу сценаріїв, оцінюючи ймовірність кожного з них. Будемо виходити з того, що в найближчі пів століття вона лишатиметься провідною в міжнародному спілкуванні. Цьому сприятиме економічна, науково-технічна та культурна потужність англосовітських країн, а також діяльність усіх тих, хто вивчає її сьогодні як іноземну. Проте віддалена перспектива не така однозначна. Бути твердо впевненим, що до кінця XXI ст. ситуація кардинально не зміниться, немає підстав, адже раніше всі міжнародні мови рано чи пізно здавали свої позиції.

Сценарій 1. Англійська мова стає світовою й утримує цей статус необмежено тривалий час. Мова стрімко поширюється в усіх країнах, практично в усіх суспільно значущих сферах. У другій половині XXI ст. її знатиме близько половини, а на початку XXII ст. — три чверті населення планети.

Чому такий хід подій імовірний? Сьогодні, щоб вийти у світ, англійську охоче вивчають носії тих мов, які в майбутньому могли б скласти їй конкуренцію, — китайської, іспанської, арабської. Фактично це означає, що вони приймають і підтримують англійську як провідну міжнародну мову. З іншого боку, три названі мови-конкурентки як іноземні вивчаються значно рідше за англійську, самі ж англосовіти у своїй більшості взагалі обходяться без чужих мов.

З огляду на безпрецедентне поширення англійська стане єдиною міжнародною мовою: знати її буде достатньо, щоб порозумітися з будь-якою людиною в будь-якому куточку Землі. У світі запанує повселюдна національно-англійська двомовність. Рідна мова забезпечуватиме спілкування в межах національної спільноти, англійська — з усіма іншими спільнотами. Таким чином, кожен зможе вдовольнити дві фундаментальні потреби: зберігати своє національне «Я» і водночас ефективно взаємодіяти зі світовим співтовариством. Проте якщо зважити, що масова двомовність — стан тимчасовий і не може тривати вічно, у більш віддаленій перспективі ймовірна поступова відмова від національних мов як комунікативно обтяжливих, функційно слабших і менш престижних.

Чим більше поширюватиметься у світі англійська мова, тим більше виникатиме її регіональних варіантів, тим більше з'являтиметься між ними розбіжностей. Якщо ми прогнозуємо, що мова попри своє регіональне розмаїття збережеться як єдине ціле, логічно припустити, що її цілісність буде забезпечена єдиним міжнародним стандартом (умовні назви — World English, International English, Globalese, Globish). Зовсім не факт, що в його основу буде покладено класичний британський стандарт чи найпопулярніший нині американський. Напевно, він постане внаслідок синтезу кількох провідних національних різновидів. При цьому норми різних рівнів (насамперед правописні й фонетичні) спростяться, щоб полегшити опанування мови. Так, багатьом носіям англійської як другої важко навчитися чітко вимовляти міжзубні щілинні [θ] та [ð]. Дуже ймовірно, що в майбутньому вони зникнуть з мови взагалі. Натомість уживатимуть звуки [d], [t], [f], [v], як це вже тепер відбувається в просторіччі на півдні США та в інших регіональ-

них варіантах⁴. Що ж до правопису, то його рано чи пізно буде реформовано на фонетичних засадах — дискусії про необхідність такої реформи точаться ще з ХІХ ст. [докл. див.: Селігей : 19–22].

В основі всесвітньої англійської лежатиме певне граматичне ядро та найуживаніша лексика, достатня для формулювання простих, нейтральних повідомлень, зрозумілих співрозмовникам з різних куточків земної кулі. Така англійська уникатиме складних форм, культурно забарвлених слів, специфічних ідіом, важких чи рідкісних граматичних зворотів, задовгих, химерно побудованих речень. Звичайно, заледве вона надасться для художньої чи наукової літератури — її цінність полягатиме в загальній доступності. І хоч поява та поширення всесвітнього стандарту справа майбутнього, потреба в ньому відчутна вже сьогодні. Якщо він одержить офіційний статус, викладатиметься в усьому світі й закріпиться в повсюдному вжитку, в англійській мові, очевидно, виникне внутрішня диглосія: у межах своїх країн англомовці спілкуватимуться національними різновидами, а на міжнародному рівні — всесвітньою англійською. Наприклад, освічені сингапурці вже сьогодні однаково добре володіють як літературною англійською мовою, так і її сингапурським варіантом.

Глобальний статус англійської мови, багатократне збільшення кількості носіїв і повсюдне поширення будуть усереднювати й згладжувати її національну своєрідність, послаблюватимуть функцію ідентифікації. Мова вже не зможе так виразно протиставляти своїх питомих носіїв іншим народам. Віддавши рідну мову в користування всьому світові, питоми англомовці ризикують безслідно розчинитися в океані інших етносів і народів.

Наскільки вірогідний сценарій про вічне домінування англійської мови? Якщо це домінування — наслідок політичної, економічної та культурної могутності англомовних країн, воно триватиме доти, доки ці країни лишатимуться світовими лідерами. Проте історія не знає випадків, коли якась країна (хай навіть імперія чи наддержавка) зберігала б свою гегемонію необмежений час. Дуже ймовірно, що у ХХІІ ст., якщо не раніше, баланс сил на світовій арені кардинально зміниться й на чільні позиції вийдуть зовсім інші країни. Тим більше, провісники занепаду англомовного світу, зокрема демографічні, очевидні вже сьогодні. Тим-то мало шансів, що його домінування триватиме вічно.

Імовірність першого сценарію оцінюємо у 20 %.

Сценарій 2. У процесі поширення англійська мова розпадається на окремі мови. Мова невпинно розширює свій ареал на всіх континентах, дедалі більше народів використовують її як другу. Надання офіційного статусу в різних країнах не просто підвищує її вживаність, а й веде до утворення нових варіантів. Субстратні впливи місцевих мов спершу урізноманітнюють її, але згодом приводять до діалектної фрагментації з наступною дивергенцією. На основі національних варіантів у різних куточках світу виникають різні англійські мови — генетично споріднені, та все ж виразно відмінні. Міжнародна англійська мова глобалізує світ, але сама зазнає локалізації («Glocal English»), впливає на національні мови, але й сама підпадає під їхній вплив.

⁴ Прикметно, що ця тенденція має історичне підґрунтя. Звук [θ] був властивий прагерманській і раннім германським мовам, проте з плином часу скрізь занепав, крім англійської та ісландської.

Коли міжнародною мовою послуговуються по всьому світу мільярди різномовних людей, це не може не позначитися на її внутрішніх якостях. Поки що відмінності між національними варіантами англійської не настільки різні, щоб поставити під сумнів цілісність мови. Проте, оскільки кількість її носіїв як другої нестримно збільшується, у майбутньому територіальна варіативність англійської мови тільки наростатиме. Норми різних рівнів будуть розхитуватися. Типові відхилення й помилки поступово набуватимуть статусу регіональних норм. Відбуватиметься «ерозія» мови шляхом насичення її чужомовними елементами.

У тому, що непитомі носії змінюють англійську мову, привносять у її будову щось своє, немає нічого дивного. Користуючись мовою в місцевих контекстах, вони неминуче підлаштовують її під свої цілі й потреби, унаслідок чого вона починає відображати їхні національні культури. Звідси виникатимуть нові варіанти вимови, правопису, сполучуваності слів. Та найбільше розмаїття запанує в лексиці та фразеології. Уже тепер у національних варіантах англійської побутують десятки тисяч назв місцевих реалій (страв, напоїв, рослин, тварин, народних звичаїв), жаргонізмів, топонімів тощо. Хоч цих слів і немає в найбільших словниках, вони — повноправна частина англійської лексики.

Донедавна офіційно виділяли лише кілька національних варіантів: британський, американський, канадський, австралійський, новозеландський. Тепер здобувають визнання також шотландський, південноафриканський, нігерійський, сингапурський. Найближчими десятиліттями остаточно сформується гібридно-макаронічні різновиди, що виникли в різних народів унаслідок інтерференції з місцевими мовами: німецькою (Denglish), шведською (Swenglish), французькою (Franglais), іспанською (Spanglish), гінді (Hinglish), урду (Urdish), китайською (Chinglish), японською (Japlish), тагальською (Taglish). Імовірна поява й інших варіантів: італійського, угорського, польського, українського, російського, турецького, грузинського, корейського, в'єтнамського тощо. На сьогодні таких різновидів налічується кількадесят, у майбутньому практично в будь-якій країні сформується свій діалект (New Englishes).

За такого строкатого розмаїття, ясна річ, важко говорити про єдиний стандарт. Нормативна монолітність англійської мови — у минулому. Нині вона багатоваріантна, причому не тільки в усному, а й у писемному різновиді. Ту англійську, яку можна почути від азіатів чи африканців, британці не завжди поспішають ототожнювати зі своєю мовою. Утім, заледве вони можуть уважати англійську виключно своєю. За останнє пів століття коло її «власників» незмірно розширилося, і тепер вона вже не належить якомусь одному народові. Набувши статусу провідної міжнародної мови, англійська ніби перейшла в спільне користування, стала законним надбанням усіх, хто нею послуговується.

З появою все нових і нових варіантів багатоцентричність буде посилюватися. Ніхто не зможе монополювати мову, встановлювати її норми, одноосібно вирішувати, що в ній правильне, а що ні. Носії кожного з варіантів розроблятимуть власні норми, не надто зважаючи на те, у якому напрямі розвиваються інші її різновиди. Майбутня англійська буде відкрита для новацій і впливів у всіх куточках світу, де вона побутуватиме.

Щоправда, можливий і альтернативний прогноз: оскільки за останній час засоби комунікації значно вдосконалилися, тісно пов'язали собою світ,

завдяки їм нормативна цілісність англійської мови має шанси зберегтися. Кіно, телебачення, радіо, інтернет, соцмережі, месенджери — усе це удоступнить лексику, граматику, вимову з різних варіантів, отже, відмінності між ними будуть згладжуватися, вирівнюватися, нівелюватися й не сягнуть тієї межі, за якою національні варіанти мови перетворяться на окремі мови. Усно-побутове мовлення, напевно, різнитиметься від регіону до регіону, проте писемна форма збереже цілісність.

Справді, роль засобів комунікації в мовній уніфікації не варто недооцінювати. Проте навряд чи їхній вплив зможе усунути конкуренцію різних стандартів. По-перше, часи, коли доступ до публічного мовлення отримували виключно носії літературної мови, а численна армія редакторів не допускала в друк чи ефір говірків відхилення, давно минули. З появою інтернету публічне мовлення стало менш літературним і більш демократичним. Усі територіальні різновиди англійської мови мають нині вільний «вихід у світ».

По-друге, під неklasичні стандарти англійської мови в різних регіонах світу, імовірно, створюватимуться навчальні програми, граматики, підручники, словники, що експортуватимуться в сусідні країни. Із цього погляду, скажімо, азійський стандарт нічим не гірший за інші. Навпаки: завдяки більшій демографічній потужності він може значно потіснити в засобах комунікації британський та американський стандарти. Зрештою, самі азіати вирішуватимуть, якій англійській мові віддати перевагу. У межах другого сценарію можна впевнено прогнозувати, що до кінця XXI ст. існуватиме кілька рівноцінних стандартів: європейський (на основі британського), північноамериканський, південноамериканський, західноафриканський, східноафриканський, південноазійський, південносхідноазійський, австралійський.

Швидко наростання відмінностей, їх унормування в різних стандартах не тільки руйнуватимуть цілісність англійської мови, а й будуть утруднювати розуміння між її носіями з різних куточків світу, особливо у випадку розмовно-просторічного чи жаргонного мовлення. З плином часу ці носії дедалі менше розумітимуть одне одного. А незрозумілість — це вже ознака не варіанта мови, а іншої мови. Паралельний розвиток варіантів урешті-решт призведе до дивергенції — розщеплення на взаємонеzрозумілі мови, які можна буде розглядати як членів нової мовної сім'ї — англійської. Мабуть, сформування цієї сім'ї стане головним результатом розвитку мови в XXI–XXII століттях.

Спрогнозувати майбуття англійської мови, на думку Д. Крістала, важко через брак аналогій: в історії ніколи не було мов з таким безмежним територіальним поширенням, таким універсальним статусом і такою великою армією носіїв [Crystal : 189]. Та все ж за аналогіями далеко ходити не треба. Як прецедент багатоетнічного розвитку мови часто й небезпідставно згадують латину. Завдяки цивілізаційно-культурній вищості народна латина витіснила з ужитку цілу низку місцевих мов Західної, а частково й Центральної Європи: етруску, ретську, галльську, іберійську, лузитанську, дакійську (III ст. до н. е. — V ст. н. е.). Однак у кожному випадку субстрат виявився настільки сильним, що мова-переможниця розпалася на низку новолатинських діалектів, які згодом дали початок окремим романським мовам — італійській, ретороманській, французькій, іспанській, португальській, румунській.

Історія з поширенням, розпадом і загибеллю латини — не випадковість, а закономірність. Адже така сама доля спіткала свого часу прагерманську, пра-

слов'янську, кельтську, індоарійську, іранську мови, які, розпавшись, стали основами для нових германських, слов'янських, кельтських, індоарійських, іранських мов. На цій підставі О. Б. Ткаченко робить висновок: цілісно й безпечно мови можуть існувати лише в певних демографічних і територіальних межах. При переході цих меж вони перестають бути живими й помирають. Для мови «однаково небажане як надмірне зменшення її носіїв, так і надмірне їх збільшення з виходом за національні й територіальні кордони і поширенням цієї мови серед інших народів» [Ткаченко : 31]. Так, можна нав'язати свою мову іншим народам, та чи можна зберегти при цьому її єдність? Через опір підкорених народів, через їхню ментальну специфіку нав'язана мова неминуче розпадеться на різні діалекти, а далі вони віддаляться один від одного й розвинуться в окремі мови [Ткаченко : 30]. Тож саме аналогія з латиною проливає світло на майбутнє англійської мови. Нині вона тріумфально шириться світом, але тріумф цей може стати початком її кінця.

Ключова суперечність у тому, що для ефективного використання англійської в ролі лінгва франка вона повинна зберігати цілісність, тоді як її поширення світом призводить до подрібнення. Чим більше носіїв, тим більше регіональних варіантів. Коли ці варіанти остаточно стануть взаємонебезрозумілими, англійська втратить міжнародну функцію.

Імовірність другого сценарію оцінюємо в 35 %.

Сценарій 3. Англійська збереже цілісність, але занепаде як міжнародна мова. Усесвітня першість англійської мови виявляється тимчасовою. Спочатку вона втрачає провідну роль у міжнародному спілкуванні, починає ділити її на рівних з іншими мовами. У більш віддаленій перспективі — узагалі втрачає цю функцію. Статися це може через низку причин.

Привабливість англійської мови залежить передусім від світового лідерства США. Зі зниженням економічної та геополітичної ваги цієї країни закотиться й зірка англійської мови. Правда, можна припустити, що вона й без гегемонії США тривалий час лишатиметься центральною: недаремно ж мільйони людей у всьому світі вклали в її вивчення так багато зусиль і коштів. І все ж якщо на світовій арені з'явиться інший лідер з іншою мовою, наступні покоління опануватимуть саме цю мову, а не англійську. Одним із сигналів послаблення комунікативних позицій англійської мови стане прийняття в США федерального закону, який закріплюватиме її офіційний статус (щоб протидіяти наступу іспанської мови)⁵.

Іншою причиною може стати економічне піднесення країн Азії, які за обсягами виробництва товарів і послуг обженуть країни Заходу. Азійські ринки стрімко зростають уже тепер, причому позитивна динаміка, безперечно, збережеться й у наступні десятиліття. Завдяки регіональній торгівлі дедалі більшу роль відіграватимуть місцеві мови — китайська (путунхуа), індонезійська, гінді / урду. Вони потіснять англійську не лише в бізнесі, а й в інших сферах — міжнародних відносинах, освіті, науці, масовій культурі. Світ знову стане багатополярним, жодна мова не зможе монополювати претендувати на статус єдиної світової.

Не виключено, позиції англійської мови похитнуться через зміни в ставленні до неї. Нині її поширення диктують передусім фінансово-економічні інтереси, що мають мало спільного з взаємовигідною співпрацею, рівно-

⁵ Поки що такий статус законодавчо закріплено лише в окремих штатах, переважно південно-західних — там, де іспанська поширена найбільше.

правним культурним обміном. Проте якщо проблеми національної гідності, соціальної справедливості та мовних прав (зокрема й на вищу освіту рідною мовою) знову стануть першорядними, якщо людство згадає, що мова — не просто засіб спілкування, а невід’ємний складник самобутності народу, виникне прагнення зберегти мовне розмаїття світу, протидіяти культурному імперіалізму. Мова, що спричиняє занепад і загибель інших мов, здобуде непривабливу репутацію мови-вбивці (language killer). Навряд чи така репутація додасть їй популярності. До неї ставитимуться не інакше, як до імперської, з подальшою відмовою від її вжитку, часто на користь інших міжнародних мов.

Нарешті, четверта причина ймовірного занепаду англійської мови — мовне урізноманітнення інтернету, інших каналів комунікації, а головне — удосконалення технологій машинного перекладу (писемного й усного). Останній чинник значно послабить практичну корисність англійської та інших міжнародних мов. По суті, їхні функції виконуватимуть, причому значно ефективніше, багатомовні машинні перекладачі.

Унаслідок співдії цих причин англійська мова навряд чи зможе втримати статус світової. Вона виявиться лише черговим етапом в історії міжнародних мов.

Ймовірність третього сценарію оцінюємо в 45 %.

До прогнозів багато хто ставиться скептично, як до «невдячної справи», маючи на увазі, що вони рідко коли справджуються, надто якщо йдеться про суспільні явища. Проте наукове прогнозування зовсім не має на меті «вгадати майбутнє». Мета його інша: показати, за яких саме умов здійсниться той чи той варіант розвитку подій і що ми можемо зробити, щоб досягти бажаного й уникнути небажаного. Науково обґрунтовані прогнози формують реалістичне ставлення до майбутнього, виступають однією з гарантій передбачуваного розвитку суспільних процесів, зокрема й у сфері функціонування та взаємодії мов.

ЛІТЕРАТУРА

- Булаховський Л. А. Вибрані праці : у 5 т. Київ : Наук. думка, 1975–1983.
- Селігей П. О. З історії пуризму в англійській літературній мові. III *Мовознавство*. 2018. № 1. С. 15–23.
- Ткаченко О. Б. К социалингвистической классификации языков. *Культура народов Причерноморья*. 2001. № 19. С. 15–41.
- Crystal D. *English as a Global Language*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 212 p.
- EF English Proficiency Index: A Ranking of 100 Countries and Regions by English Skills (2020). URL: <https://bit.ly/3vIVb1J> (дата звернення: 10.02.2022).
- Ethnologue. *English* (25th ed., 2022). URL: <https://bit.ly/3sUVKWP> (дата звернення: 17.04.2022).
- Graddol D. *English Next*. London : The British Council, 2006. 128 p.
- Graddol D. *The Future of English? A Guide to Forecasting the Popularity of the English Language in the 21st Century*. London : The British Council, 2000. 66 p.
- Mayle P. *French Lessons: Adventures with Knife, Fork, and Corkscrew*. URL: <https://bit.ly/3p1nO7V> (дата звернення: 14.03.2022).
- Sapir E. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. 272 p.
- The English Effect. The Impact of English, What it’s Worth to the UK and why it Matters to the World*. London : British Council, 2013. 24 p.

REFERENCES

- Bulakhovskiy L. A. (1975–1983). *Vybrani pratsi* : in 5 vols. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Crystal D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EF English Proficiency Index: A Ranking of 100 Countries and Regions by English Skills. (2020). URL: <https://bit.ly/3vIVb1J> (last accessed: 10.02.2022).
- Ethnologue. *English* (25th ed., 2022). URL: <https://bit.ly/3sUVKWP> (last accessed: 17.04.2022).
- Graddol D. (2006). *English Next*. London: The British Council.
- Graddol D. (2000). *The Future of English? A Guide to Forecasting the Popularity of the English Language in the 21st Century*. London: The British Council.
- Mayle P. (2016). *French Lessons: Adventures with Knife, Fork, and Corkscrew*. URL: <https://bit.ly/3p1nO7V> (last accessed: 14.03.2022).
- Sapir E. (2014). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Selihey P. O. (2000) *Z istorii puryzmu v anhliiskii literaturnii movi*. III. *Movoznavstvo*, (1), 15–23. [In Ukrainian].
- Tkachenko O. B. (2001). *K sociolingvistichej klassifikaciiazykov. Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, (19), 15–41. [In Russian].
- The English Effect. *The Impact of English, What it's Worth to the UK and why it Matters to the World*. (2013). London: British Council.

P. O. SELIHEY

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

E-mail: Selihey@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9433-0972>

ENGLISH AND ITS FUTURE: THREE SCENARIOS

Currently, English claims the status of not just an international, but the first world language. The key role in its dissemination is played not so much by ease of learning, but by the political, economic, scientific, technical and cultural leadership of the English-speaking countries. Now there are three times more speakers using English as a second language than those for whom it is native. Almost all language ratings in various parameters give it undoubted superiority.

Despite this, few people think about the future of the English language. Some researchers predict that in the future it will forever establish itself as the main or even the only world language (D. Crystal). Other researchers consider its dominance as a temporary phenomenon: from the second half of the XXI century Chinese, Hindi/Urdu, Spanish, and Arabic will compete with it on equal terms for international status in their regions (D. Graddol). One can hardly be sure that in the future the current status of the English language will not change in any way, because earlier all international languages gave up their positions sooner or later.

Using the scenario method, the article predicts the long-term prospects for the English language. Three variants of its further development with different results are proposed. Scenario 1: English is rapidly spreading in all countries, in almost all socially significant areas, becomes a single world language and holds this status for an indefinitely long time. Scenario 2: because of spreading on all continents, English experiences the substratum influence of local languages, new variants of it arise, which subsequently leads to its fragmentation with subsequent divergence. Scenario 3: English will retain its integrity, but will lose its leading role in international communication in favor of other languages. The probability of each of the above scenarios is estimated.

Keywords: English, international languages, sociolinguistics, language forecasting, scenario method, interlingual competition.

Дата надходження до редакції — 26.05.2022

Дата затвердження редакцією — 27.05.2022